

Lucas, Th. P.:

DOKUMENTÁCIÓ A TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAKBAN*

.....

A dokumentáció bölcsőjénél ketten állottak keresztzülőként: a könyvtáros és a tudományos kutató. Egy botanikai allegóriát használva azt is mondhatjuk, hogy a dokumentációnak két gyökere van: a könyvtári és a tudományos gyökér. Ezekkel a gyökerekkel a megadott sorrendben fogunk foglalkozni.

A tudományos kiadványok területén az utóbbi évszázadokban jelentős eltolódást látunk a könyvtől a folyóiratok és periodikák irányában. Ez az eltolódás a könyvtárost az elé a probléma elé állította /és állítja jelenleg is/, hogy vajon külön feltüntesse-e a katalógusban a folyóiratcikket, vagy sem? Bradford /1953/ könyvének 2. kiadásához írt különösen figyelemreméltó bevezetésükben Egan és Shera azt mondják, hogy az 1850-1876-ig terjedő időszakban ez a probléma újból és újból felmerült a könyvtári kongresszusokon. Az történt azonban - írja Egan és Shera - , hogy beleragadtak a vitákba. A folyóirat-alakban megnyilvánuló irodalom áradata időközben oly mértékben megnövekedett, hogy elsöpörte a könyvtárosokat. A könyvtárügy akkori szervezete nem volt elég erős ahhoz, hogy közös összefogás útján /holott ez kézenfekvő lett volna, hiszen számos könyvtár fizetett elő ugyanazokra a folyóiratokra/ jussanak el megoldáshoz. A kérdéssel vitatkoztak, tettekre azonban nem került sor. A folyóiratcikkek kooperatív feldolgozása utópia maradt.

.....

Félreértések elkerülése végett itt rá kell mutatnunk arra, hogy folyóiratok mutatózása, illetve folyóirat-elemzés alatt van der Wolk nyomán a folyóiratcikkek kiválogatása, osztályozása és cédulára-vitele értendő s mindezt azután többek között a dokumentáció kifejezés nyert polgárjogot.

A tudományos gyökér oka a természettudományok ápolásának ama nagymérvű fokozódásában keresendő, mely a 19. század óta nyilatkozik meg a humaniorák mellett. A természettudományi kutatók előnyben részesítik a fehér köpenyt /a laboratóriumi munkát/, vagy - például a mezőgazdaságban - a visszahajtott-száru csizmát /vagyis a kísérleti parcellákat/. Sokan közülük elveszettnek tekintik azt a napot, amelyet könyvtárban töltenek. Az ilyen emberek szívesen bizzák másra az irodalomkutatás munkáját.

Ebből az áthárítási szükségletből születtek azok a tevékenységek, amelyek megjelölésére hasonlóképpen a "dokumentáció" kifejezés terjedt el.

* Bevezető előadás a Holland Könyvtárosszövetség 1956. jan. 26.-án Rotterdamban tartott 14. kongresszusán.

Kétfajta tevékenységet írunk le tehát, amelyek mindegyikére általánosan a "dokumentáció" szó használatos:

1. az a tevékenység, mely annak szükségességéből ered, hogy a folyóiratok tartalmát cikkenként elemezzük. Ezt a továbbiakban a rövidség kedvéért aktív dokumentációnak nevezzük; aktívnek azért, mert ez a dokumentációs tevékenység anélkül történik, hogy azt egy harmadik személynek esetenként újra és újra kellene kérnie.
2. Az a tevékenység, mely az irodalmi kutatás áthárításának szükségletéből ered. Ezt a továbbiakban a rövidség kedvéért passzív dokumentációnak nevezzük. Passzívnek azért, mert ezt a dokumentációs tevékenységet csak akkor végzik, ha arra harmadik személy részéről felkérés történik.

..... Mi a dokumentáció alatt kizárólag azt a műveletet fogjuk érteni, amelyet fentebb aktív, illetve passzív dokumentációnak nevezünk. Mindennemű egyéb tevékenységet, amelyet olykor szintén a dokumentáció címszava alá sorolnak, ebből tudatosan kirekesztünk. Ezek az utóbb említett tevékenységek vagy már régóta a könyvtárak munkájához /például az osztályozás problémája, a dokumentumok felkutatása, a sokszorosítási és mechanikus válogató módszerek alkalmazása/, vagy egyéb területekre tartoznak /például a sokszorosítási és mechanikai válogatási módszerek műszaki vonatkozásai/. fent felállított munkahipótesis képezi tehát az alapját további fejtegetéseink felépítésének.

A következő kérdés: mi a helye az ily módon meghatározott dokumentációnak a tudományos könyvtárakban? E kérdés tárgyalásánál a dokumentációban három fázist különböztetünk meg, nevezetesen:

1. fázis: az a dokumentációs tevékenység, melyet a saját gyűjtemény anyagával kapcsolatban végeznek, vagyis a gyűjteményi dokumentáció...
2. fázis: ugyanezt a tevékenységet folytatjuk anélkül, hogy felvetnők a kérdést, hol található az anyag? Ez az igazi /vagy gyűjtemény feletti/ dokumentáció, amelynél tehát a tárgy álláspontjára helyezkedünk.
3. fázis: olyan munkálatokat foglal magában, amelyek többsé-
véséből logikusan következnek a 2. fázis tevékenységeiből és amelyeket a későbbiekben fogunk közelebbről jellemezni.

Vajon az 1. fázis, tehát a gyűjteményi dokumentáció hozzátartozik-e a tudományos könyvtárak tevékenységéhez? Elméletileg szólva azt kellene mondanunk, hogy "igen". Az irodalomkutatás természetes meghosszabbítása a felvilágosító szolgálatnak, ugyanígy a folyóirat-cikkek elemző feldolgozása természetes meghosszabbítása a katalógussal kapcsolatos munkálatoknak. A második kérdés azonban így szól: vajon így van-e ez a gyakorlatban is? Végeredményben ez határozza meg a gyűjteményi dokumentáció helyét és terjedelmét a tudományos könyvtárakban.

A mellékelten feltüntetett négyyszögű ábrán kísérletet tettünk arra, hogy vizuálisan ábrázoljuk a tudományos könyvtárak gyűjteményi dokumentációjának lehetséges szintjét, mégpedig úgy, ahogy ez egyrészt a könyvtárak nagyságától és specializálódási fokától /X-tengely/, másrészt pedig az érdekelt olvasók körének tudományos szakterületétől /Y-tengely/ függ. Az áttekinthetőség kedvéért ebben a skémában természetesen engedményeket tettünk a pontosság rovására, helyesebben az a valóság nagyfokú leegyszerűsítése.

C-től D-ig haladva, a könyvtárak egyre fokozódó specializálódását tapasztaljuk és ezzel együtt egyre nagyobb lehetőséget arra, hogy eleget tegyünk a folyóiratok analízis-szükségletének. Ez az aktív dokumentáció oldala, a könyvtári gyökér. C-től A-ig haladva felfelé, azt az átmenetet tüntetjük fel, amely a humaniorából a társadalomtudományokon át a természettudományokig és alkalmazásukig vezet, ezzel pedig az irodalomkutatási munka áthárításának fokozódó szükséglete jár együtt. Ez a passzív dokumentáció oldala, a tudományos gyökér. A 0,25,50,75 és 100 számok, amelyek persze egyáltalában nem alapszámok pontos mérésekem, azért szerepelnek, hogy némi fogalmat adjanak a lehetséges dokumentációs szint viszonylagos magasságáról. Ez a szint a C-M-B-vonal mentén 0-tól 100-ig emelkedik. Tanulságos időtöltés az egyes holland könyvtárakat beírni ebbe a négyzetbe. Példaképpen vehetjük a Királyi Könyvtárat, ahol a mi értelmünkben vett dokumentációra semmi lehetőség sincs, másik végletként pedig egy szaktechnikai intézet könyvtárát, mint amilyen a Grafikai Technikai Intézet /T.N.O.¹/ könyvtára, ahol viszont nélkülözhetetlen a dokumentáció. Az ábrában feltüntetett további példák nem szorulnak bővebb magyarázatra.

Most pedig elérkeztünk ahhoz a kérdéshez, vajon a gyűjtemény feletti dokumentáció még a könyvtár tevékenységéhez tartozik-e? Az aktív dokumentáció területén a gyűjteményi dokumentációtól a gyűjteményfeletti dokumentációig megtett lépés azt jelenti, hogy a folyóiratokat lehelyükre való tekintet nélkül, kollektíve dolgozzák fel, vagy nem dolgozzák fel. Ami a passzív dokumentációt illeti, ez ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy az ember magára vállalja az irodalomkutatás munkáját hasonlóképpen túlterjeszkedve a saját gyűjteményben meglévő anyagon. A tudományos kutató számára az eredmény az, hogy egyetlen folyóiratot kell átolvasnia egy csomó gyarapodási jegyzék helyett. A passzív dokumentáció tehát így arra a kérdésre ad választ, hogy "milyen anyag jelent meg egy bizonyos szakterületről", nem pedig arra a kérdésre, hogy "mi van meg valamely könyvtárban egy bizonyos szakterületre vonatkozólag". Mindkét vonatkozásban tehát a szolgálat megjavítását érjük el. Ugyanakkor azonban nagy elvi lépést is teszünk: tudatosan elhagyjuk a gyűjteményi szempontot és a kutatóval együtt a tárgyi szempontra helyezkedünk. Ők közül sokan azt fogják erre mondani: "Itt valóban túllépjük a határt; ehhez nincs elég emberünk."

¹/T.N.O. - Nederlands Centrale Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek - Az Alkalmazott Természettudományi Kutatás Holl. Közp. Szervezete. /A ford./

Természetesen minden könyvtáros saját körülményeihez viszonyítva, maga is meg tudja állapítani, meddig mehet el, de wageningeni tapasztalataim alapján ennek ellenére őt olyan pontra mutatok rá, amely amellet szól, hogy a lehetőség szerint ebben az irányban kell haladnunk.

1. Szoros kapcsolat a könyvtár és a tudományos kutató között. Az utóbbi így egyrészt munkatárs-referenssé válik /amikor például több más könyvtárral együttesen referáló-lapot adnak ki/, másrészt viszont az elvégzendő irodalomkutatási munkák szempontjából mint megbízó jelentkezik. Ez a szoros kapcsolat nagyon értékes. A könyvtár immár nem az a hely többé, ahova az ember a legifjabb alkalmazottat küldi el egy-egy könyvért, hanem azzá a helyé válik, ahol olyan emberekre találunk, akikkel együtt dolgozunk. Ezenkívül - legalábbis azokon a helyeken, ahol egyetemek vagy főiskolák működnek - kandidátusi színvonalu hallgatókat áll módunkban felhasználni az irodalomkutatási munkában. Így ezekkel a leendő kutatókkal már tanulmányi idejük alatt szoros kapcsolatot tudunk létesíteni. Mindez egyszersmind megszilárdítja a könyvtár központi szerepét valamely egyetemi vagy főiskolai közösségekben.

2. Ugyanezkor szoros kapcsolatot létesítünk más könyvtárakkal is. Ami az aktív dokumentációt illeti, a szoros együttműködés szükséges. A "Landbouwdocumentatie" /- Mezőgazdasági Dokumentáció. A ford./ című hetilapnál például a Mezőgazdasági Minisztérium könyvtára nap mint nap együttműködik a Mezőgazdasági Főiskola könyvtárával. Kessen /1955/ a Gids című lapban az Egyetemi Könyvtár feladatairól írott cikkében "koordinált decentralizációról, mint a dokumentációs tevékenységgel kapcsolatosan felmerülő személyzetihiány problémájának részbeni megoldásáról" ír. A szerző azt latolgatja, milyen lehetőség van egy központi orvoskari könyvtár együttműködésére az ország egyéb orvosi könyvtáraival abból a célból, hogy egy referáló orgánium részére kooperációs alapon dolgozzanak fel folyóiratokat. Ugyanebben az irányban mozognak itt az én eigondolásaim is. Ugyancsak meg kell említenünk a mindnyájuk által ismert együttműködést, amely a közgazdasági dokumentáció területén áll fenn három nagy holland könyvtár között. Ami a passzív dokumentációt illeti, a többi könyvtárral való szoros együttműködés szintén ajánlatos. Véleményem szerint ugyanis célszerű dolog arra törekedni, hogy magunk csupán azt az irodalomkutatási munkát tartsuk meg, amelyet mi magunk gyorsabban és alaposabban tudunk elvégezni, mint más könyvtár. Minden egyébét kivétel nélkül át kell hárítanunk. Tudnunk kell tehát, hogy mire és mit háríthatunk át. Ehhez arra van szükség, hogy állandó és intenzív kapcsolatot tartsunk fenn a többi könyvtárral és dokumentációs szolgálattal. Magától értetődik, hogy a követendő áthárítási politikát nem szabad tárgytól idegen presztizs-szempontoknak keresztelniük.

3. Fontos szempont a fokozódó ellentét az irodalom egyre gyarapodó áraidata és a mi - sajnos - nem ugyanolyan mértékben növekedő költségvetésünk között. Ez kényszerűségből a specializálódáshoz vezet. Ismeretes pl. az Egyesült Államok Farmington-terve, ugyisintén a szakgyűjtőkörök tárgyában Nyugatnémetországban létrejött megállapodás. A négyesgű ábrában ez egy balról-jobbra haladó fejlődést jelent, és ennek következtében a megvalósítható dokumentációs szint nő.

vekedését. Ilyt a gyarapodási dokumentációra is gondolhatunk, amely a növekvő specializálódással párhuzamosan egyre nagyobb fontosságra tesz szert és amelyet a gyűjteményfeletti dokumentáció fogalma alá sorolhatunk.

4. Sok időt és sok fáradságot takaríthatunk meg a sokszorosító eljárások és válogató berendezések minél intenzívebb alkalmazásával. Ami az aktív dokumentációt illeti, már vannak olyan referáló folyóiratok, amelyek mutatóikat lyukkártyák segítségével készítik /Richens, 1951/, ez pedig olyan munka, amely mechanikus segédeszközök nélkül sok időt vesz igénybe. A szerkesztőség közlése szerint a "Chemical Abstracts"nál a mutató elkészítésére fordított munka az egész referáló folyóíratra fordított tevékenységnek körülbelül a felét teszi ki. A jövőben azaz a kiltással is számolhatunk, hogy a referálendő cikkek reprodukálása következtében nem leszünk többé kénytelenek kivonni a forgalomból a friss folyóiratszámokat. Ezenkívül a referens egyszerűsített megtarthatja saját gyűjteménye számára a szöveget. Bár ez a megoldás pillanatnyilag megbukik a költségeken, felvethetjük a kérdést, vajon ebben a vonatkozásban például a xerográfia vagy a kicsinyítés nem nyújthat-e a jövőben valamilyen lehetőséget? A passzív dokumentáció vonatkozásában is sok átírási munkát takaríthat meg a reprográfia a fénynyomás módszerének segítségével, amint az Wageningenben a gyakorlatban is bebizonyosodott. Emellett a gépi válogatás eszközeinek segítségével a keresést valószínűleg tetemesen egyszerűsíteni lehet.

5. Ha a könyvtáros vonakodnék a fent leírt tevékenységektől, nem szabad csodálkoznia azon, ha megjelenik a színen egy sereg ember, aki ezeket a feladatokat helyette elvégzi. De ez a könyvtárost megfosztaná a tudományos kutatókkal való kapcsolat egyik fontos lehetőségétől és visszaszorítaná a pusztá állományőrzési funkcióhoz. Ezeknek az új embereknek a könyvtár falain belül kellene megtalálniuk mindennapi működési területüket. Cordes /1955/ ezzel kapcsolatban azt ajánlotta, hogy a dokumentátorok szervezetenként tartozzanak a könyvtári személyzethez. /"Hinein mit dem Dokumentar in die Bibliothek"/.

Ez volt az az öt szempont, mely annak a komoly megfontolására készült, vajon a dokumentációt a második fázisból, a gyűjteményfeletti fázisból nem kell-e lehetőleg átmenetni a könyvtáros munkaterületére?

Hátra van még a harmadik fázis elemzése. A folyóiratcikkek elemzéséről kiterjeszkedhetünk a teljes, átfogó bibliografizálásra /bibliographical control/, ma tehát beleértve az egyedileg megjelenő kiadványokat is. Ez vonatkozik az aktív dokumentációra. A passzív dokumentáció területén a következő lépés lehetséges: a könyvtáron belül szakértők készíthetnek kritikai irodalmi beszámolókat, amikor is érvényesül a szelekció eleme. Igazságtalanság volna azt mondani, hogy ez a két tevékenység minden további nélkül a tudományos könyvtárügy körébe tartozik. Az aktív dokumentációra vonatkozólag azonban állíthatjuk, hogy nem csekély azoknak a könyvtárosoknak a száma, akik belemélyedtek az átfogó bibliografizálás és a nemzeti bibliográfia problémáiba. Ami a passzív dokumentációt illeti, kétségtelenül nagy előnyt jelent, ha a könyvtárhoz tartozó tudományos kutatók dolgoznak az irodalmi beszámolók készítésén. Wageningenben az erre vonatkozó tapaszt-

talatok igen kedvezőek. Ez a helyzet egyrészt elősegíti a tudományos kutatók és a könyvtár kapcsolatait, másrészt pedig a kutatók jelenléte nem lebecsülendő segítséget biztosít a könyvtárnak a gyarapítási és osztályozási problémákban.

Ö s s z e f o g l a l á s . Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy mikor egy munkahipotézist állítottunk fel annak tisztázására, mit értünk a "dokumentáció" szón, a szóhasználat keletkezésének történetét választottuk kiindulási alapul. Kiderült, hogy a dokumentáció kifejezés poláris fogalmat fed. A munkahipotézisben az ismertetett két gyökéren kívül semmilyen más elemnek sem adtunk helyet, hogy ilyen módon ezt a kifejezést mint szoros értelemben vett szakkifejezést használhassuk. Azután az így meghatározott dokumentációs művelet három fázisával foglalkoztunk. A gyűjteményi dokumentáció nem mindenütt valósítható meg egykönnyen, de legalábbis a tudományos könyvtárak működési területére tartozik. Megbeszéltük a gyűjteményfeletti dokumentációt és néhány szempontot adtunk, amely amellett szól, hogy a tudományos könyvtárakban lehetőleg foglalkozzunk a dokumentációnak ezzel a formájával. A harmadik fázisban ismertetett tevékenységekkel kapcsolatban fokozottabb óvatosság ajánlatos, de a gyakorlatban ezen a területen már rámutathatunk a könyvtárak keretében végzett ilyen tevékenység /eredményes/ példáira.

= Bibliothekleben, 1956. 4.sz. 97-105.1.

BESOROLÁS ÉS FIZETÉSRENDEZÉS A LENGYELORSZÁGI TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAKBAN

A Lengyel Népköztársaság Minisztertanácsa 1956 június 2.-án rendeletet adott ki a Lengyel Tudományos Akadémia Könyvtárában, a Tudományos Akadémia intézetei könyvtárában, a főiskolai könyvtárakban és még egyházi, név szerint felsorolt könyvtárban dolgozó könyvtárosok és egyéb beosztott fizetési osztályba sorolásáról és a fizetések rendezéséről. /Hivatalos Lap, 1956. 20.sz., 90.sorsz./

A rendelet részletesen megszabja az egyes állások betöltéséhez megkövetelt képzettségi feltételeket és összességében meghatározza a besorolásnak megfelelő díjazást.

= Przegląd Biblioteczny, 1956. 2.sz. 189-193.1.